

HURİCİHAN İSLAMOĞLU • Dünya Tarihi ve Siyaset

HURICIHAN İSLAMOĞLU ABD'de Chicago ve Wisconsin (Madison) üniversitele-
rinde iktisat, iktisat teorisi ve iktisat tarihi eğitimi gördü. Boğaziçi Üniversitesi, Orta
Doğu Teknik Üniversitesi, California, Berkeley, New York üniversitelerinde, Cen-
tral European University (Budapeşte), Tsinghua Üniversitesi'nde (Beijing) İktisat
Tarihi, Siyasal Ekonomi, Hukuk ve İktisat Politikaları, Küresel Ekonomi, Hukuk ve
Yönetişim, Dünya Tarihi, Gelişme İktisadi, Tarım Politikaları konularında dersler
verdi. Bazı eserleri şunlardır: *The Ottoman Empire and the World Economy* (1987);
State and Peasant in the Ottoman Empire (1994) [*Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet
ve Köylü*, İletişim Yayınları, genişletilmiş yeni baskı, 2010]; *Neden Avrupa Tarihi?*
(İletişim Yayınları, 1997); *Constituting Modernity: Private Property in the East and
West* (I.B.Tauris, 2004); *Ottoman History as World History* (Gorgias Press, 2010);
Shared Histories of Modernity: China, India and the Ottoman Empire (P. Perdue ile
birlikte, Routledge, 2009).

İletişim Yayınları 3100 • Araştırma-İnceleme Dizisi 510

ISBN-13: 978-975-05-3237-5

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

EDİTÖR Kıvanç Koçak

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAKTAKI GRAVÜR Machiavelli'nin *Prens* kitabının

Leiden baskısının kapak sayfası (1643)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Oben Üçke

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HURİCIHAN İSLAMOĞLU

Dünya Tarihi ve Siyaset

Anneme...

İÇİNDEKİLER

1 Dünya Tarihi ve Siyaset	9
Metodoloji.....	21
Batı modernliği karşısında modernliğin evrenselliği	25
Liberalizmin bitip tükenmeyen devlet meselesi.....	36
Serbest piyasacı yaklaşım ve devletçi modernlik anlayışlarının sorgulanması.....	38
Dünya tarihinin bütünlüğü.....	40
1980 sonrası küresel piyasa düzeni ve Şarkiyatçılığın muhteşem geri dönüşü	44
2 İslâmiyet ve Dünya Tarihi	53
Yenilgi ve aşağılanmanın şafağında	57
Avrupa: Arzu ve yabancılaşma nesnesi.....	62
Küresel kapitalizm, sallanan Batı hegemonyası ve yeni dünya tarihi görüşleri.....	70
Gerçekten eleştirel dünya tarihleri yazabilir miyiz?.....	76
3 Ahlâki Sorumluluk ve Dünya Tarihi	87
Ahlâki duruş.....	99
Hodgson ve sömürgecilik sonrası/ postmodern perspektifler	100
Hodgson ve neoliberallik.....	101

4 Modernliğin Ortak Tarihi: Çin, Osmanlı ve Babür İmparatorlukları Örnekleri	
HURİ İSLAMOĞLU - PETER C. PERDUE.....	103
Müzakereden hukuk pratiğine.....	125
5 Çin ve Osmanlı'da Modernlik:	
Devletin ve Mülkiyetin Dönüşüm Süreçleri.....	135
Merkeziyetçiliğin arızilikleri.....	145
Mülkiyet ve yönetim.....	159
A. Mülkiyetin yönetimi: Düzenleme ve kanunnameler.....	160
B. Arazi kayıtları ve mülkiyet yönetimi.....	168
Sonuç.....	178
6 Mukayeseli Tarih Yazını İçin Bir Öneri:	
Hukuk, Mülkiyet, Meşruiyet.....	185
7 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve Neoliberal İmparatorluk Oluşumları.....	203
Bir kavramsal tartışma.....	206
Bir siyaset alanı olarak Osmanlı'da bürokratik yönetim.....	215
Sonuç.....	218
8 Eşitsizlik ve Mağduriyetlerden Siyasi Açılımlara: Ortak Bir Gelecek Tahayyülü	
Söyleşi: LEYLA KAYHAN ELBİRLİK - İKLİL SELÇUK.....	221

Dünya Tarihi ve Siyaset

Tuğrul için...

Dikkatinizi çekmiştir, son yıllarda âdeta içselleştirilmiş Batı merkezli dünya tarihi tahayyülleri tartışmaya açılmış durumda; siyasi, akademik tartışmalarda farklı ülkelerin veya bölgelerin dünya tarihindeki yeri gündeme geliyor, bu doğrultuda kitaplar yazılıyor, filmler çekiliyor.¹ Dünya tarihi tahayyüllerinin güncel hayatımızın ayrılmaz parçası olmasında şüphesiz dünyadaki değişen güç dengelerinin rolü büyük. 21. yüzyılda Batı'nın, onun ticaretinin, gelişme modelinin egemen olduğu bir dünyada yaşamıyoruz artık. Asya ekonomileri, özellikle de Çin, Batı'nın karşısında ciddi bir rakip.

19. yüzyıldan itibaren Batı'nın dünya egemenliği, Avrupalı tüccarların dünya ticaretinde üstünlük kazanmalarını, Asya'da ve Afrika'daki büyük coğrafyalarda Avrupa'nın sömürge imparatorluklarının ortaya çıkmalarını öngördü; İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve 1980'lerin küresel piyasa ekonomisinde ABD'nin iktisadi ve askerî üstünlüğüyle süregeldi. Batı merkezli bir dünya tarihi tahayyülü, hem 19. yüzyılda hem de 20. yüz-

1 Bir örnek için bkz. Alan Mikhail, *God's Shadow: Sultan Selim, His Ottoman Empire, and the Making of the Modern World*, Liveright, 2021. Bir süredir Türkiye'de gösterilen Osmanlı devletinin kuruluş dönemini ele alan televizyon dizileri de bu çerçevede değerlendirilebilir: *Diriliş-Ertuğrul*, *Kuruluş-Osman*.

yılın sonunda serbest piyasa liberalizminin yeniden doğuşuyla Batı'nın egemenliğinin meşrulaşmasında önemli oldu. Liberal ilkelere dayanan bu tahayyül, Doğu ve Batı'nın tarihlerinin zıtlıklarına, karşıtlıklarına işaret ediyordu. Şöyle ki: Batı, bireylerin iktisadi faaliyetlerini gerçekleştirmelerini mümkün kılan, onların hak ve özgürlüklerini koruyan hukuk düzenine ve bireylerin seslerini duyurmalarını sağlayan katılımcı kurumlara sahipken Doğu'da despotizm (ve dinî ilkeler, İslâmiyet, Konfüçyüsçülük) bu kurumların ortaya çıkmalarını engelliyordu, iktisadi gelişmeye mani oluyordu.

Modern dönüşüm,² Batı'nın kurumlarının benimsenmesiyle özdeşleşti. Batı'ya kendi dışındaki bölgelere modernliği taşıma, onların eksikliklerini tamamlama misyonu yüklendi. Batı da bunu yaparken yalnız kendi egemenliğini değil, aynı zamanda liberal piyasa düzenini meşrulaştırma işlevini üstlendi. Doğu açısından Batı'nın varlığı, onun egemenliği vazgeçilmezdi. Zira ancak Batı sayesinde Doğu eksikliklerini tamamlayabilir, iktisadi gelişmesini sağlayacak katılımcı kurumlara, hukuk düzenine sahip olabilirdi. Özetle, Doğu'nun modern dönüşümünden Batı sorumluydu; bu da Batı'nın varlığını, egemenliğini meşru kılıyordu. Bu anlayış, özellikle Batılı olmayan elitler arasında, çoğu kez Batı Aydınlanması'nın evrensel ilkeleriyle de özdeşleşerek "iman" niteliği kazandı. O nedenle Batı vaatlerini yerine getirmede veya vaatler siyasi hesaplara feda edildiğinde yaşanan düş kırıklıkları şiddetli tepkilere dönüştü.³

19. ve 20. yüzyılda Batı'nın sömürgecilik faaliyetleri dünyanın birçok yerinde direnişle karşılaştı; bu egemenliğin dayandığı liberal ilkeler hem Doğu'da hem de Batılı ülkelerin ken-

2 Modern dönüşümün sosyal bilimlerdeki karşılığı gelişme kuramları olsa da toplumların ileriye yönelik tahayyülleri anlamında, 19. yüzyılda sosyal bilimlerin ortaya çıkmasından epey öncesine rastlar. İleriye yönelik tahayyüller arasında huzurlu, hakkaniyetli bir toplum tahayyülünü; ticari ilişkilerin ve siyasi birimler arasında rekabetin yoğun olduğu ortamlarda toplumların özlemlerini ifade ediyordu. Bu özlemlerin bireylerin zenginleşmesine dönüşmeleri, Foucault'nun dediği anlamda, ciddi bir algı (epistemolojik) dönüşümüne işaret etti.

3 Jennifer Pitts, "Liberalism and empire in a nineteenth-century Algerian mirror", *Modern Intellectual History*, 6, 2, 2009, s. 287-313. 1960'lı, 1970'li yıllarda Asya ve Afrika'daki antiemperyalist hareketler bu çerçevede değerlendirilebilir.

dilerinde (özellikle 1930 krizi sonrasında) sorgulandı; liberal politikaların toplum üzerindeki olumsuz etkilerini telafi etmek için merkezî devlet, bürokrasiler Batılı ülkelerde ekonomilerin yönetiminde önem kazandı. Benzer şekilde merkezî bürokrasiler sömürge yönetimlerinin vazgeçilmezi oldular. Diğer taraftan, 20. yüzyılda Batılı güçler arasındaki iki dünya savaşı ve Batı'nın bölünmesiyle Batı çıkışlı dünya tarihi tahayyüllerinde daha mütevekkil bir yaklaşım görüldü. Bu tahayyüller –Batı medeniyeti dahil– bütün medeniyetlerin doğup altın çağlarını yaşayıp, yaşlanıp yok olma süreçlerine odaklandı. Yani Batı medeniyeti de diğer medeniyetler gibi faniyken diğerleri de Batı gibi geçmişte büyük başarılar kazandı (Örneğin Toynbee, bir ölçüde Hodgson – bkz. 3. makale). Ya da bu tahayyüllerde savaşlarda parçalanmış Avrupa'nın kıta olarak ve yükselen Amerika karşısındaki bütünlüğü öncelik kazandı (Örneğin Braudel'in çalışmaları).⁴ Batı sanki kendine dönmüştü.

Yine 20. yüzyılda Batı'nın kayıtsız şartsız üstünlüğüne olan inancın sarsılması modernliğe, onun temsil ettiği gelişme çizgisine olan inancın sarsılmasını da beraberinde getirdi. Savaşlar ve bölünmelerin yanı sıra Rusya ve de Çin'de devlet-merkezli sosyalist alternatif ortaya çıktı. Sosyalist ve kapitalist bölgeleri karşı karşıya getiren Soğuk Savaş, Asya ve Afrika'da sömürge düzeninin son bulması ve en nihayet devletçi sosyalist düzenin çöküşü Batı'nın tek gelişim çizgisi olma niteliğine gölge düşürdü. Bu gelişmeler Batı'nın, onun liberal iktisadi politikalarının sömürgelerin üzerindeki olumsuz etkilerini gündeme getirdi. Artık modern bürokrasilerle, onların disiplin ağırlıklı, baskıcı pratikleriyle özdeşleşen (hem kapitalist hem de sosyalist) modernlik, onun içerdiği dönüşüm modeli de itibar kaybetti.

20. yüzyılın sonunda serbest piyasa anlayışının, onun merkezî devlet yönetimlerini öcüleştiren politikalarının başarıları ışığında piyasa ortamının serbest “dolaşım” idealinin tarih yazınındaki yansımaları olarak da tanımlanabilecek “kü-

4 Huri İslamoğlu, “Economic History in Middle Eurasia”, *Routledge Handbook of Global Economic History*, (ed.) Francesco Boldizzoni-Pat Hudson, Londra, Routledge, 2016.

resel”, “bağlantılı” tarih tahayyülleri yaygınlaştı. Bu tahayyüller, 19. yüzyıl öncesinde devletlerin “güçlü” olmadığı varsayılan bir dönemde malların, bilginin, kişilerin (tüccarlar, bilim insanları, dervişler, din adamları, hatta maceraperestlerin) serbestçe dolaşabildikleri bir dünyaya odaklandılar. Modern öncesi olarak tanımlanan bu dünyada Doğu/Batı zıtlıkları yerlerini modern öncesi/modern zıtlıklarına bıraktı. Batı’nın baskıcı devlet yönetimleriyle özdeşleşen bir “modern” karşısında Doğu ile Batı’nın birleştiği bir dünya tahayyül edildi. Bu dünyada ticari, bilimsel, dinî faaliyetler tüm siyasetlerden, güç ilişkilerinden, egemenlik kaygılarından soyutlandı; tarih yazını bu faaliyetlerin hikâye edilmesine odaklandı; “neden, niçin” soruları yerlerini “ne” ve “nasıl” sorularına bıraktı (Subrahmanyam 1997 ve 2009;⁵ Sood 2012⁶). Böyle olunca da küresel, “bağlantılı” (*connected*) tarihler, Batı’nın siyasi, askerî egemenliğini, yani devlet gücünü, özde bunları reddeden liberal bir anlayış aracıyla meşru kılmak yükü altında ezilmediler. Sadece liberal ilkelere sadık kalarak bireylere, onların faaliyetlerine odaklandılar. Örneğin imparatorluk yönetimleri söz konusu olduğunda hükümdarların, yöneticilerin ticari faaliyetlere ve tüccarlara karşı sergiledikleri olumlu-olumsuz tavırlar önem kazandı (Subrahmanyam 2009). Serbest ticaretin bireyleri, onların faaliyetlerini özgürleştirdiği noktasından yola çıkarak Andre Gunder Frank,⁷ Çin’den Avrupa’ya uzanan Avrasya coğrafyasındaki yoğun ticari, insan ilişkiler çerçevesinde 18. yüzyılın sonuna kadarki dönemde Çin’in dünya egemenliğinin hikâyesini yazdı.

5 S. Subrahmanyam, “Connected Histories: Notes Towards a Reconfiguration of Early Modern Eurasia,” *Modern Asian Studies*, 31.3, 1997, s. 735-762. S. Subrahmanyam, “The Fate of Empires: Rethinking Mughals, Ottomans and Habsburgs”, *Shared Histories of Modernity in China, India and the Ottoman Empire*, (ed.) H. Islamoğlu ve P. Perdue, Londra, Routledge, 2009, s. 74-108.

6 G.S.D. Sood, “An Islamicate Eurasia: Vernacular Perspectives on the Early Modern World”, *Is there a Middle East? Evolution of a Geopolitical Concept*, (ed.) M.E. Bonine, A. Amanat, M.E. Gasper, Stanford, CA, Stanford University Press, 2012, s. 152-169.

7 A.G. Frank, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*, Berkeley, University of California Press, 1998.

Ne var ki, 20. yüzyılın sonunda piyasa ideologlarının vaat ettikleri gibi serbest piyasa ekonomisinin tesisiyle tüm ideolojiler, siyaset son bulmadı. Batı'nın (bu kez ABD önderliğinde) küresel piyasa düzeninde egemen olmasıyla dünya tarihi tahayyüllerinde bir kez daha ikilikler, zıtlıklar gündeme geldi. Mesele, dünyanın farklı bölgelerinin Batılı ulus-ötesi şirketlerin ticaretine, yatırımlarına açılmalıydı ve bunun gerçekleşmesi için de küresel iktisadi aktörlerin haklarının korunup yatırım yaptıkları bölgelerde hâkimiyetlerini sağlamlaştırmaları için gereken hukuki ve siyasi kurumların tesisiydi. Bu da IMF'nin, Dünya Bankası'nın farklı ülkelerde piyasa reformlarını dayatmasını, olmadı ABD önderliğinde Batılı güçler tarafından askerî müdahaleleri öngörüyordu. Yani piyasa ekonomisinin kurgulanma süreçleri iktisadi olduğu kadar siyasiydiler.

Bu dönemde Doğu/Batı, Batı ve onun dışındaki bölgeler arasındaki zıtlıkları, hatta medeniyetler arası farklılaşmayı ön plana çıkaran *yeni Şarkiyatçılık* anlayışı –Irak ve Afganistan'ın Batı ittifakı tarafından işgalinde görüldüğü gibi– siyasi söyleme hâkim oldu. Batı, bu ülkelerin ekonomilerini dünya pazarlarına açmak, medenileştirmek, yani hukuka, demokrasiye kavuşturmak için şaha kalktı. Bu söylem 11 Eylül 2001'de New York'ta köktendinci bir Müslüman grubun Dünya Ticaret Merkezi'ne saldırısından sonra kemikleşti – farklı bölgelerin dünya pazarlarına açılma süreçleri medeniyetler çarpışması senaryolarının bir parçası oldu. Terör, İslâmiyetle özdeşleştirildi, Batı medeniyeti İslâmiyete karşı âdeta savaş açtı. Dünya tarihi algılarına bir kez daha ikilikler hâkim oldu. Aynı dönemde küresel piyasalarda Çin'in başarıları, ABD karşısında ciddi bir rakip olarak ortaya çıkışı ve Çin-ABD ilişkisi otokraziyle demokrasinin çarpışması olarak tanımlandı.⁸

Örneğin Daron Acemoğlu, Boğaziçi Üniversitesi'nde Şubat 2020'de verdiği konferansta⁹ otoriter Çin'in Batı demokrasileri

8 Çin'deki modernlik tartışmaları için bkz. Wang Hui, *The Politics of Imagining Asia*, Cambridge, Harvard University Press, 2011.

9 Daron Acemoğlu, "Dar Koridor", Boğaziçi Üniversitesi'nde verilmiş bir açık ders, Şubat 2020.

için bir tehdit oluşturduğuna işaret etti. Acemoğlu, Batı'nın dünya tarihindeki üstünlüğünü, Batı'nın kişisel hak ve özgürlüklere, demokratik katılıma öncelik tanıyan siyasi ve hukuki kurumlarına dayandırıyor; tarihinde bu kurumlardan yoksun olmuş olan Asya'nın iktisadi başarılarının kısa dönemli kalmaya mahkûm olduğunu ve uzun dönemde Batı'nın tarihsel üstünlüğüne gölge düşüremeyeceğini savunuyor (Acemoğlu-Robinson 2012).¹⁰

Ne var ki, Batı'nın dünyada iktisadi, siyasi egemenlik dönemine ait olan ve onun liberal piyasa politikalarına bir alternatif iddiası taşıyan sosyalist rejimler karşısında etkin olan bu zıtlıklar, karşıtlıklar söyleminin küresel piyasa ortamında birbirlerine iktisadi olarak bağımlı, ortak bir kaderi paylaşan iki gücün hikâyesi olarak sunulması pek ikna edici değil. Şüphesiz bu söylemin Batı için bir cazibesi var, onun egemenlik alışkanlıklarına hitap ediyor. Bu alışkanlıkların ötesinde dünyanın bugünkü gerçeklikleri, onun hakkındaki tahayyüllerin artık 17. yüzyılın Hollandalı veya İngiliz tüccarların açık denizlerde özgür ticaret yapabilme özlemlerinin ötesinde bir şeyler söylemeleri, daha farklı özelemlere hitap etmeleri bekleniyor.

Bu kitaptaki yazılar bu özelemlere hitap eden bir dünya tarihi tahayyülü arayışını temsil ediyor. Bu arayışın çıkış noktasıysa 13. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar varlıklarını sürdürmüş Avrasya imparatorlukları. Mesele sadece dünya tarihinin yeniden tahayyülü değil, modernlikle özdeşleşen ve toplumların dönüşüm çizgilerini tayin eden, onlar hakkındaki algıların yeniden biçimlenmesi. Yaşanan gerçekliklerin ayrılmaz parçası olan, aynı zamanda o gerçekliklere ışık tutması beklenen bu algılar, onların biçimlenişi sadece tarihçileri, akademisyenleri ilgilendirmiyor. Bu süreçler aynı zamanda yerel ve küresel aktörleri sürekli karşı karşıya getiren siyasi mücadele alanları.

Buradaki yazılar, 1990'lı yılların ortalarından itibaren Ankara'dan Berlin, Berkeley, Budapeşte, Nantes, Beijing ve nihayet İstanbul'a uzanan farklı ortamlarda kaleme alındılar. Farklı ülkelerde, farklı dünyalarda küresel piyasa düzeninin kurgulandığı

10 Daron Acemoğlu ve James A. Robinson, *Why Nations Fail? The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*, New York, Profile Books, 2012.

ve sonra da sorgulandığı otuz yıllık bir dönemin ümit, beklenti, düş kırıklığı, öfkelerine şahit oldular; bu dönemin tartışma ve sorgulama süreçlerinin parçası oldular. Her şeyden önce yaşanan, Karl Polanyi'nin emsalsiz şekilde ortaya koyduğu 19. yüzyıl başındaki “büyük dönüşüm” misali, tüm dünyayı kapsayan bir altüst oluştu. Bu dönemde, savaş sonrasında kurulan ve ulus-devletlere dayanan dünya düzeni darmadağın oldu; ulus-ötesi şirketlerin egemen oldukları küresel piyasa düzeni, onun dışlayıcı siyasetleri dünyanın her köşesine uzandı. Doğu Avrupa'dan Rusya'ya, Çin'e kadar eski sosyalist bölgelerde, Üçüncü Dünya'da ve Batılı ülkelerinin kendilerinde iktidar ilişkileri, –oyunun kurallarıyla birlikte– toplumlar ve siyaset kökten dönüştü. Yine bu dönemde, ABD önderliğindeki Batı küresel kapitalizmin liderliğini üstlenirken bu kez karşısında Asya'daki bölgeleri, özellikle de Çin'i rakip olarak buldu. Daha önemlisi Doğu ile Batı, Güney ile Kuzey arasındaki sınırlar belirsizleşti, bölgeler arasında yoğun etkileşim ve iletişim sonucu bölgeler içindeki/arasındaki ayrışmalar –örneğin zenginle fakir, işi olanla olmayan, küresel sermayeyle yerel sermaye– öncelik kazandı. Bu aynı zamanda içle (yerel dinamikler), dış etkenler (daha önceleri Batı ile özdeşleşen ticaret, sermaye hareketleri) arasındaki kalın çizgilerin yerini¹¹ yerel dinamiklerin dış etkenleri de içerdiği (örneğin tedarik zincirleri aracıyla)¹² bölgesel, küresel analizlerin alması demektir.

2008 krizi ve şimdi de Koronavirüs kriziyle birlikte piyasa düzeninin, onun iktidar ilişkilerinin yol açtığı gelir ve servet dağılımındaki eşitsizlikler, artan yoksulluk sürdürülemez bir hal aldı; siyasi direniş, ayaklanma ve en nihayet popülist tepkiler yaygınlaştı. Batı medyası ne kadar görmezden gelmeye, Çin'le olan benzerlikler yerine zıtlıkları gündemde tutmaya çalışsa da benzeri gerilimler Çin'de de yaşandı; orada da eşitsizlikler ve yoksullaşma sürdürülemez boyutlara ulaştı. Yeni çözümler, siyasetler ciddi adaletsizliklere yol açtı ve büyük şirket-

11 Örneğin dünya sistemi yaklaşımı.

12 Dünya sistemi yaklaşımı “dünya imparatorluğu” veya durağan bir yerelle, Batı'nın ticaretinin arasındaki ayrıma odaklandı. Batı ticaretine açılma süreçleriyse dünya imparatorluğunun çözülme süreçleriydi. Bkz. (ed.) H. İslamoğlu, *Ottoman Empire and the World Economy*, New York, CUP, 1987.

lerin çıkarlarını gözeten liberal politikaların, onların sözde evrensel çözümlerinin ötesinde ülkeler kendi tarihsel deneyimlerine döndü. Son zamanlarda Batılı bilim insanların iktisat politikalarına devleti, onun yönetimini geri getirme çabalarında görüldüğü gibi.¹³ Küresel piyasa düzeninin farklı bölgelerde neden olduğu toplumsal bir iflas söz konusu. Bunun karşısında evrensel modeller, onların ideal tiplerini yerine farklı bölgelerin –kendi tarihsel deneyimlerini de göz önünde bulundurarak– kendilerine özgü gelişme çizgileri izlemelerine, arzi gelişmeler karşısında kendi özgün (*specific*) çözümlerini üretme eğilimlerine şahit oluyoruz.¹⁴ Evrensel çözümlerde ısrar eden küresel çıkarlılar bu eğilimlere direnmekte.

Dünya tarihi tahayyüllerini küresel piyasa ortamındaki krizler sonrası kaygılar çerçevesinde değerlendirecek olursak, bu dönemde dengeler unsurunun ön plana çıktığını görüyoruz: Bu dönemde Batı merkezli dünya tarihlerinin iktisadi büyüme öncelikleri yerlerini iktisadi büyümenin toplum istikrarı kaygılarıyla dengelendiği bir tahayyüle bırakma eğilimindedir. İktisatçılar, tarihçiler 19. yüzyıl öncesinde Çin’in yüzyıllar boyunca Pasifik’ten Hint Okyanusu ve Akdeniz’e uzanan, Avrasya’yı boydan boya kapsayan ticari varlığını onun toplumsal istikrar-

13 Bkz. Mariana Mazzucato, *Public Purpose: Industrial Policy’s Comeback and Government’s Role in Shared Prosperity*, Boston Review/Forum, 2021.

14 Çin örneğinden ilerleyecek olursak Çin’in dünya piyasalarına açıldığı 1970’li yıllardan itibaren –özellikle de 1985-1988 yılları arasında– piyasaların serbestleşmesi anlamına gelen, fiyatlarda tam özgürleşme konusunda yönetim içinde yoğun tartışmalar yaşandı. Hatta Tiananmen Meydanı ayaklanması (1989) bu tartışmaların siyasi sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilir. Ayaklanmaya destek veren ve tam özgürleşmeye karşı çıkan kesim kaybetti, destekleyen kesimin yönetimde egemen olmasına karşın fiyatlara/ekonomiyeye devlet müdahaleleri süregeldi. Bu müdahalelerin tarihsel bir refleksi temsil ettikleri, Çin’de devletin ekonomiyeye müdahalesinin bir değişmez olduğu (çoğu kez “Doğu despotizmi” kavramına müracaat edilerek) konusu çok tartışıldı. Batı merkezli dünya tarihlerinin ideal tiplerinin ötesine geçildiğindeyse burada tarihî arızilik boyutu önem kazanıyor. Çin’de Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin 1988 yılında toplumu sarsan enflasyonist baskılara neden olan fiyatlardaki serbestleşme kararı siyasi bir karardı (yani arzıydı) ve toplumsal huzursuzluk karşısında fiyatlara devlet müdahalesini de içeren tedbirler de siyasetçiler. Bunları sanki sonuçları önceden belli bir modelin farklı uygulamaları olarak görmek yanıltıcı olur. Bkz. Rebecca E. Karl, “The Scissors Gap”, *London Review of Books*, c. 43, no. 20, 21 Ekim 2021.

la iktisadi büyüme arasındaki dengelerin muhafazasına öncelik veren devlet yönetimine odaklanan siyasi kültürüne, toplumsal düzen anlayışına dayandırıyorlar. Bunu yaparken de ticari faaliyetin, hatta iktisadi büyümenin, toplum ve doğa dengelerine liberal ortamlardan daha duyarlı olan devletin de yer aldığı kurumsal ortamlarda gelişebileceğine işaret ediyorlar.¹⁵ Bu dengeler bozulduğundaysa sürdürülemez toplumsal eşitsizlikler ve doğal felaketlerle karşı karşıya kalınıyordu. Toplumda, doğada büyüme ve istikrar dengelerine öncelik veren bir dünya tarihi tahayyülü daha adil ve kapsayıcı bir dünya düzeni arayışlarıyla örtüşüyor. Dengelere öncelik tanıyan bu dünya tarihi tahayyülü, 21. yüzyılda dünyanın farklı bölgelerinin paylaştıkları hem toplumsal hem doğal düzendeki çatlamalara işaret ediyor ve geçmişte bunlara karşı alınmış tedbirler üzerine odaklanıyor.

Yeniden doğuşuna şahit olduğumuz devasa, bütünlüştürmüş bir Avrasya süper kıtası, bizlere dünya tarihini ve dünyanın geleceğini Batı merkezli ikiliklerin ötesinde bir bütün olarak tahayyül etme fırsatı verdi. Bu tahayyülün çıkış noktası 13. yüzyılda Moğol istilalarından başlayarak Çin'den Atlantik kıyılarına uzanan tüm Avrasya coğrafyasını (daha sonraları Amerikalılar, Avusturalya ve kutupları da) içine alan bir dünya tarihi panoraması. Bu tarihi bütünlüştüren, ona damgasını vuran ticaretteki artışlar ve çoklu siyasi birimler arasında süregelen rekabet; ticari ilişkiler ve siyasi rekabetin yarattıkları çelişkili, belirsizliklerin hâkim olduğu, aynı zamanda da imkânlar barındıran bir dünya... Osmanlı, Ming, Qing hanedanları yönetiminde Çin, Safevi ve Babür imparatorlukları, sonraları 19. ve 20. yüzyılda Avrupa egemenliğindeki ulus-devlet ve imparatorluklar – hep si bu dünyanın, onun ortaya koyduğu çelişkilerin, mağduriyetin, belirsizliğin, güvencesizliğin ve sunduğu imkânların, fırsatların ürünleri. Altı çizilmesi gereken paylaşılan, ortak bir tarih (bkz. 4. makale).

15 R.H. Bates, *Development Dilemma: Security, Prosperity, and A Return to History*, Princeton, 2017. Altı çizilmesi gereken, bu yeni dünya tarihi tahayyülünü Çin'in egemenliğini öngören ideal tiplere dayanan ve devletleri, onların ekonomiye müdahalelerini ön plana çıkaran ikilikler çerçevesinde algılanmasından imtina edilmesi. Burada arzılık boyutunun önemine dikkat çekmek istiyorum.